

Irodalmi munkások Hunyad vármegyében a múlt század elején.

Kazinczy Ferencz két ismeretlen levele.

A magyar irodalmi renaissance, a testőrök mozgalmának hatása nem hagyta érintetlenül Hunyad vármegye közönségét sem, mely két jeles fiát látta a magyar nemesi gárda költő daliái közt. Az egyik az Antinous alakú *Barcsay* Ábrahám, a másik *Barcsay* Pyladese, báró *Naláczy* József, az „Euphemia“ magyar fordítója. (Eleinte németre fordítgatott francziából, de ezt *Barcsay* szellemes szatirájában¹ megróván, ezzel fölhagyott.)

A nemzeti érzés föllendülése, melynek munkájában Hunyad vármegye büszkén vallhatta magát fiai által részesnek, örömmel és az újjá születő irodalom buzgó ápolásának törekvésével töltötte be lelkét a vármegye nemességének, mely az 1784-ik évi vadállatias pusztítás előtt számban Erdély bármelyik vármegyéjének nemességét felülhaladta s kiváló műveltségéről is híres volt. Ifjai a hazai iskolákban szerzett tudást a külföld egyetemlein gyarapítva, ízlésüket a művelt Európa országaiban nemesítik s haza térvén, előljáró munkásai a haladásnak megyéjük s az ország közügyeiben; otthonuk az erdélyi vendégszeretet és nyugati finom modor, a nyájas őszinteség s az előkelő ízlés tűzhelyei, melyek a fényes lelkű *Kazinczyt*, erdélyi útja alkalmával, elbájolják és lelkes csodálatra indítják.

A szőke Maros lejtőin emelkedő kastélyokban, a szemközt magasló óriási bérecek alatt, az áldott völgyek esendjében rejtőző udvarházakban, valamint a parochiák egyszerű szobáiban, nemzetünk haladásáért dobognak a honfi szívek.

¹ Magyar versíráásra való ösztönzés cz. költeményében.

A nagytudományú egyházi férfiak, világot megváltoztató eszméktől áthatott lelkük ösztönzésére, minden erejükkel és tudásukkal a nemzet elmaradottságán segíteni, honfitársaikat emelni és mindnyájuk boldogságát munkálni buzgón sietnek. A vidék regényes szépsége, a történelmi emlékek nagysága, a múlt dicsősége költői lantjukat inspirálja; a jelen szomorú elmaradottsága tetterejöket fokozza; hivatásuk a társadalomban, annak jólétére, felvilágosodására, nevelésére mindent elkövetni, egész munkásságukat kívánja. És a míg lantjukon az emberszeretet s az eszményi szép kultuszának hangjai zendülnek meg, ékes szavuk a szószéken a kötelességeket, a haza- és emberszeretetet s a boldog életre vezető igéket új, eddig nem ismert hangon hirdeti; munkáik a tudomány kincslettermő mélysegeit, üdítő, tiszta forrásait nyitják meg.

Nyomukban lelkes ifjú sereg, a főiskolák, az erdélyi királyi tábla ifjúsága, kik minden irodalmi eseményt figyelemmel kísérennek; egymással váltott leveleikben azokat megvitatják; a jelesek költeményeit leírva terjesztik s maguk is megkísérik pihenő idejükben a lant pengetését.

Szólnak pedig mindezekről, az irodalomtörténet megörökítő adatain kívül, némely megsárgult írású régi levelek, a melyeket forgatván, kegyelettel nézem az egykor oly sokat és nemesen munkált kezek vonásait, melyek közt az „*igaz és hív*“ férfiúnak, újjászületett irodalmunk atyjának, Kazinczynak szép sorai is ott vannak, — buzdítva, oktatva, dicsérve; meleg elismerést és még melegebb szeretetet sugározván az ő, hona dicsőségéért, embertársai boldogságáért, az eszményi szépért égett nagy szívéből.

*

A múlt század elején gróf *Gyulai* Ferenczné kastélya a hunyadmegyei Dédáacson, épp úgy, mint a kükküllőmegyei Andrásfalván, valóságos irodalmi szalon volt. Már a század első éveiben, 1808-ban, házánál találjuk *Döbrentei* Gábort, kit *Kazinczy* — a grófnénak családja: a *Kácsúndiak* és *Bárczayak* révén ifjúkori ismerőse — ajánl nevelőül a fiatal gróf *Gyulai Lajos* mellé. *Döbrenteinek* ezáltal a legkedvezőbb alkalom nyílt a magas lelkületű grófné házánál Erdély összes nagyvilágával

érintkezhetni és míg ezáltal maga sokat nyert, a fejlődő irodalomnak is nagy hasznára volt, Maecenásokul nyerve meg az erdélyi aristokratákat.

Igy sikerül Döbrenteinek 1813-ban, az irodalomtörténeti, széptani és bölesészeti irányú „*Erdélyi Múzeum*“ megindítása, melyet néhány kolozsvári irodalmi férfiú segédkezése mellett szerkeszt 1818-ig Kolozsvárott, hova növendékével együtt átköltözött.

Erdély magyar irodalmi fejlődése igen sokat köszönhetett a csakhamar egész Erdélyben elterjedt és olvasott folyóiratnak és nagy munkásságú szerkesztőjének. Ennek elismerésül, Hunyad vármegye főispánja, a későbbi erdélyi udvari kanczellár, *Nopcsa Elek* Döbrenteit Hunyad vármegye táblabírájának nevezi ki.

1819-ben Döbrenteit — ki közben növendékével együtt Marosvásárhelyen törvényt hallgatott s egy tudós társaság tervét vázolta — ismét Hunyad vármegyében, gróf *Gyulainé* marosnémeti kastélyában találjuk, hol Molière „*Fösvényét*“ fordítja és két elbeszélő költeményét: „*Klára Visegrádon*“ és a „*Kenyérmizei Diadal*“ eziműeket fejezi be.

A „*Múzeum*“ alapításában részt vesz még báró *Naláczy József*, *Báróczy*, *Bessenyci* és *Barcsay* gárdista társa is; az irodalmi működéstől megpihent vén sas nem veszi ugyan már föl az író tollat, de annál jelesebben forgatja naponkint a rapirt a fiatal erdélyi mágnásokkal, köztük a „*princeps juventutis Transylvaniae*“ — az ifjú *Wesselényi* Miklóssal, végig kitartván a mérközést.

Ebben az időben, 1816-ban tett erdélyi útjában, — melyről oly boldogan emlékszik „*Levelei*“-ben¹ s mely valóságos diadalmenete volt, — látogatja meg Kazinczy Hunyadvármegyét. Gróf *Gyulainé* dédácsi kastélyában tölt néhány boldog napot, *Eugenia* leányával együtt, melyekről így emlékezik meg: „Napjaim itt azokhoz hasonlítanak, melyeket egy májusi november hoz, az augusztus forró hősége és szeptember perzselő derei után, hogy Psyche ismét feléled aludni kezdett őszi-tavaszi altából...

¹ Szebb három hónapot, ha ide nem számlálom, a mit a szerelem ada, soha nem éltem. (Lev. Kis Jánoshoz II. 205. lap.)

Hanyatló korom, melyben pótléket reméltem életemnek kétezer háromezred nyolczvanhét napi esorbájáért,¹ nem érez egyéb kedvetlenséget, minthogy az epistolográffal én is elmondhatom: Mon coer est étonné de voir sans desirs!² — de itt panasznak vége, ittam a Léthe vizét, felejtve vannak szenvedéseim, de úgy, hogy örömeim felejtve nincsenek, sőt ezeket egy tündéri csodatét által újra felvívítva szemlélem“.

Ellátogat Tordosra a református paphoz, *Sipos Pál*hoz, kihez benső barátság fűzte már mint sárospataki professorhoz. Itt ismerkedik meg báró *Naláczy* Istvánnal, a kinél szintén tölt egy napot Bábolnán. Megtekinti Vajda-Hunyad várát, melynek képét borbátvízi *Bája* István sikerült rajzában magával viszi és később könyomatban kiadja. Felkeresi báró *Jósika* Jánost Branyicskán és *Barcsay* Ábrahám özvegyét, *Bethlen* Zsuzsánna grófnőt Solymoson. Betér az algyógyi fürdőbe is, onnan visszatérőben gróf *Kun* Zsigmond kastélyába és Benczezenen, gróf *Lázár* Benedeknél veszen búcsút Hunyad vármegyétől.

A hazaszerte ismert és tisztelt nevű nagy férfútt útjában, a közélet akkori vezérei, a magas hivatalokat betöltő urak, a történelmi nagy nevek viselői fogadják, kik mindenütt a legnagyobb örömmel és előzékenységgel állanak szolgálatára történelmi, politikai, nyelvészeti, néprajzi és aesthetikai tere terjedő tanulmányaiában. És ő felkeresi a szerény állású tudósokat, papokat, kiket vagy személyesen, vagy irodalmi munkásságuk útján ismer; s az emlékek felújítása, az irodalmi viszonyok megvitatásában tova tűnő nappalt az éjszaka óráival pótolván, hosszabbítja meg a rövid együttlét oly ritka beesű idejét.

Ez utóbbiak közt első helyen áll *Sipos Pál*, a nagytudományú tordosi református pap. Őt *Kazinezy* már Sárospatakról ismeri, hova mint szászvárosi professort, hasonló minőségben 1810-ben hívták meg. Ott szelidségét gyengeségnek tekinték, nem hihetvén, „hogy Szászvárostól jó jöhessen“, de szónoklatát hallva, költeményeit olvasva, elnémúlt, és csodálatra változott

¹ A *Kufstein*, *Spilberg* és *Munkács* várában, a *Martinovics*-féle összeesküvésben részesség gyanuja miatt 1795—1801-ig szenvedett fogságának napjai.

² Elrémül szívem, látva, hogy nincsenek már vágyai.

a gúny, melyvel eleinte Siposnak az új philosophiai elveket hirdető, sokaktól nem értett, másoktól pedig ellenzett tanítását fogadták. Siposnak, e költő philosophusnak, mint Kazinczy írja róla: „három szerelme vala: a metafizika, a mathezis és a klasszikusok“. A königsbergi szellemóriásnak, *Kant*-nak volt lelkes híve s az ő tanait latin nyelven dolgozta fel. Sajtó alá rendezett munkáját maga Kazinczy másolta, mivel Sipos írása kevésbé volt olvasható; az egyházi cenzura azonban a normákkal ellenkezőnek találván a művet, az meg nem jelenhetett. Sipos nagy matematikus is volt. Állandó levelezésben állott a göttingai egyetem tudós professorával, *Kästnerrel* és a berlini astronomussal, *Bodeval*; mennyiségtani művét a berlini tudós társaság aranyéremmel tüntette ki. Ismeretes volt, mint jeles költő és egyházi szónok is. Az irodalom fejlesztésének Erdélyben egyik leglelkesebb harcosa; *Döbrenteivel*, *Pataky* Mózes-sel, az ifjú Wesselényi nevelőjével és *Buczy* Emillel, a tudós gyulafehérvári kanonokkal egy erdélyi irodalmi társaság megalapításán is fáradozott.

Ez időben a tordosi ekklézsia papja, kinek házánál gyakran megfordúlnak a szászvárosi tógátus diákok, a hiveknek prédikációt tartani, de inkább, hogy a nagy tudományú férfiú társaságát és oktatását élvezhessék. Itt ismeri meg Kazinczyt a vármegye két jeles ifja, fogarasi *Lészay* Dániel és ponori *Tewrewk* József,¹ kik ez időben, mint tógátus diákok a szászvárosi gymnasium classis praeceptorai. Értesülve Kazinczy megérkezéséről, sietnek ki Tordosra, hogy láthassák és hallgassák a nagy embert, kinek „nagy vala híre, de többre mutat a személye“.²

Ez a találkozás feledhetetlen volt a két lelkes ifjúnak. Egymással váltott leveleikben, melyekben irodalmi dolgozataikat egymásnak bírálatára bocsátják, rajongó tisztelettel emlékeznek meg Kazinczyról. *Tewrewk* álmoképeiben is Kazinczyval foglalkozik. Álmában Kazinczynál, Széphalmon van, látja a „fiatal

¹ Előbbi később nagy hírű orvos és Szászvárosszék követe, utóbbi pozsonyi akadémiai jogtanár.

² Lészay D. szavai — egy levelében.

öreg bölcs“ szelid mosolygását, hallja nyájas szavát és esodálja „a természet remekelt művét, Kazinczyt“.

Sipos röviddel ezután — Kazinczy nyár elején látogatta meg — szeptember 15-én, hirtelen jött lázban, elhalt. *Lészay*, szeptember 18-án írt levelében tudatja Kazinczyval, hogy Sipos nincs többé életben; — „azon boldogsággal cserélte fel azt, melyhez életében bölcsen vetetetett“ Kéri Kazinczyt, intézkedjék Sipos munkáinak kiadásáról, mert Sipos hirtelenül jött halálára nem gondolva, végrendeletet nem tett; — „azért kézírásban heverő dolgozatait a cenzurán levő munkájával együtt, csak a Méltóságod fáradhatlan buzgósága mentheti meg az örök feledékenységtől“; küldi egyúttal néhai tanítójának, a fiatalon elhunyt *Kerekes* Ábelnek életrajzát és a szászvárosi kollegium rövid historiáját.

Erre válaszol Kazinczy; és levele, valamint a valamivel később ugyancsak *Lészay*hoz intézett és szintén az említett ügyeket érintő második szép levél teljes valóságában tükrözi vissza a nagy irodalmi izgató kristály jellemét, gyöngéd szívét, szerénységét, emberismeretét és az ennek következtében méltán előlegezett bizalmat, melynek buzdítása nem egy ifjú törekvő lelket avatott hazánk jelesei közé.

A bizalom hangján szól levele a szerény ifjúhoz, ki ment-seget kér merészségeért, hogy soraival fölkereste, melyek tárgya „a mulandóság szomorú példája“ s a melynek megírására a nagyérdemű s tudós hazafiú iránt viseltető tisztelete bátorította tollát.

A Kazinczy szép vonásaival írt levél így hangzik:

T. *Lészay* Dániel úrnak
Kazinczy Ferencz szíves idvezletét.

Ifjainknak közönségesen az a vétkek, hogy merészebben tolják elő magokat, mint a szerény $\gamma\omega\theta\iota$ $\sigma\epsilon\alpha\upsilon\tau\omicron\nu$ engedi; 's eltelve magokkal, feledik, hogy ők ott nem lehetnek még, 'a' hová azok juthattak, a' kik igyekeztek és öregebbek. De Cicero megmondotta már, hogy a $\gamma\omega\theta\iota$ $\sigma\epsilon\alpha\upsilon\tau\omicron\nu$ nem csak azért parancsoltatott, hogy többet ne tartsunk magunk felől, mint illik, hanem azért is, hogy kevesebbet ne. Elfordítván tehát szememet azon kérdéstől, hogy mennyire juthattam én azon az úton, a melyre felléptem, és hogy

egy érdemes ifjúnak menyinyire lehetett volna oka, hogy felém ne közelítsen: én most, midőn az Úr levele által azon órára emlékeztetem, a melyben Tordoson valék, az Úr ellen az épen ellenkező vádra fakadok, 's felette sajnálom, hogy az Úr velem magát közelebbről meg nem ismérteté, hogy az Urat barátimnak szorosbb körébe be nem írhattam. Ezer példáim vannak nekem arra, hogy némelly kezdő már első fellépésével ott áll, a hol az, a ki esztendőnk óta igyekszik; és ha az Úrnak elébe számlálnám azokat, a' kik engem barátjok gyanánt tekintenek, látná, hogy én őszült hajaimmal olly kevéssé keresek elsőséget 's felsőséget mások előtt, mint a történetnek egyik vagy másik adományával. Felejsük tehát korainknak különbségét, s engedje meg az Úr, hogy azt a jeles Ifjút, a' ki ennyi érdemmel ragyog és a ki nekem illy barátsággal jön előmbe, úgy tekinthessem, mint azt, a' kit nekem maga helyett Sipos hagyta.

Az ő halálának híret egy hete hogy Döbrenteimnek leveléből tudom. Melly elme, melly tudomány, melly szent szerénység, melly szív mind ahhoz, a' mi neki szeretetre méltónak látszott! A' világ benne egy mély Elmékedőt, egy lelkes költőt, egy hatalmas Beszédtartót, egy nemes jó embert veszte! 'S melly társalkodót a Maros 'szép környe!

Én az Úrnak még így is nagyon köszönöm, hogy ezt a' szívemet érdeklő történetet nekem megküldötte. Ha barátim elhunytak, akarom tudni, hogy többé nincsenek.

Hogy az ő neve, és az ő nevével együttl a' Nemzeté, megtiszteltessék, 's munkája világot lásson, az legforróbb igyekezeteimnek egyike leszen. Az ő tanításai nálunk kevés javalást nyerne, mind azért mivel itt a gondolkozást is normákhoz akarjuk szabva látni, mind azért, mivel azt, a' mit ez a' nem testi világban szállongó Poeta-Philosophus mond, mi fel nem érjük, megérteni nem tudjuk. Sok Arimathiai József feléri és megérti: de a zsidóktól való félelem miatt megtagadja mesterét, 's füleket is vagdal le, ha rá ijesztenek.

Nagyon köszönöm az Úrnak azt a hírt is, hogy tudatta velem, hogy holmije felől rendelést nem tett. Bár azt tudhatnám, hogy papírosaival, képpemmel, és leveleimmel, mi történik.

Mind a' Kerekes Ábel' Biographiáját, mind a Szászvárosi Collegium' Historiáját nagy örömmel fogom olvasni. De kérhetném-e az Urat, hogy ezek mellé tenné még a Kerekes' Gyűjteménye' Darabjainak Catalogusát, még pedig minden darab mellé feltévén, ha Originalisok-e, vagy csak Copiák? Ezt nekem a' Postaszeker (Diligence) felhozhatná Kassáig, az itt kövélkező adrese alatt:

à François de Kazinczy

Kaschau,
Széphalom.

Zemplény Vgye épen egy Historiai tárgyakra rendelt Deputatióban engem tisztele-meg a Praesességgel, 's abban ennek a Catalogusnak nagy hasznát vehetném. De kérném az Urat, hogy ennek megküldését ne halassza. Éljen szerencsésen az Úr s tartson meg becses emlékezetében. Széphalom, Oktober 8-dikán 1816.

Felbontám a levelet, hogy még egyszer kérjem az Urat. Mindent elkövetek, hogy Sipos megtiszteltessék. E' végre Halotti Beszédeit 's Versezeteit is valamit kaphatok, kiadom, ha ezt a munkát más nem teszi meg. Hogy úgy tehessem, a mint illik, jegyezze ki az Úr, mikor leve Szászvárosi Prof. 's mikor szünt meg az lenni? 's ezen szolgálatja alatt melly nevezetesebb dolgot tett? 's hol monda akkor vagy szólta Halotti vagy más Beszédeket?

Lészay buzgón igyekezett Kazinczy kérésének megfelelni és Sipos irodalmi hagyatékát összegyűjteni. E czélból érintkezésbe lép a néhainak ismerőseivel, köztük első sorban báró *Naláczy* Istvánnal, ki mint Lészay irodalmi hagyatékában levő két levele bizonyítja, szíves készséggel támogatta munkájában. Ő maga gyűjti össze egy részét az irományoknak s ezt Lészaynak megírva, kihivja Bábolnára, hogy „a manuscriptumokat conferálják és in corpore szolgáltatassák a világ elejében“.

Összegyűjtván Siposnak irodalmi hagyatékát, azt Kazinczynek, Siposhoz írott leveleivel együtt elküldik Széphalomra. Lészay ez alkalommal hunyadmegyei híreket is küld s az irodalmi események itteni hatásáról is tudósítja Kazinczyt.

Kazinczy válasza erre a következő:

T. Lészay Dániel Úrnak Kazinczy Ferencz szíves idvezletét.

Mintegy nyolcz napja annak, hogy az Úrtól egy levelet venni szerencsém volt. Fogva valának lovaim, mennem kelle s a' levél papírosaim közt eltévede; nem lelém sehol. Halasztanom kellene talán a választ reá, mig az ismét kezembe kerül; de nem akarok hálátlannak látszani, 's inkább légyen válaszom hijános, minthogy ennek nézethessek.

A' mi Siposunk' gazdasszonyának 's ifjú barátjának¹ halála szívesen megérdekelt. Ha túl a' síron összetalálkoznánk, a' mint azt az emberi szív velünk elhitetni szeretné, és ha oda visszaemlékezést vinnénk magunkkal: ez a kettős halál a' mi Siposunknak kedves lehetne. Ha a' test a maga elementumaira oszlik szélylyel, 's el nem vesz, de egyéb lesz, mint a mi volt: nem történhet-e valami ilyen

¹ *Naláczy* Gábor.

azzal a' mi *Énünkkel* is, a' mit részetlennek és így eloszolhatlannak hiszünk, de a melly talán nem az lesz a' mostani szereit nélküli, mint a mi itt ezekkel volt.

Borsos¹ úrnak itélete *Abelem* felől nekem igen kedves vala; azt mutatja az e' felől vett hír, hogy szaporodik azoknak száma, a' kik érzik azt, a mit én a' Dayka és Báróczy Életekben mondtam. A' mi Glottomachusaink csak az USUS bálványja előtt térdelnek. De a Döbrentei hatalmas szava a' Muz. 5-d. füzetében, s az a' szép Óda, a' mellyet ott Székely Sándor énekelt — annak csak az a' hibája van, hogy egy kissé pompásabb mint lennie kellett volna; de jó dolog az, midőn az ifjúnak fék kell, és nem sarkantyú: 's Köleseynek 's Phantasiához írt Schilleri tüzzele 's Matthissoni kényességgel 's gyengédséggel (Zartheit) írt isteni dala, mellyet én Nyelvünk' s Literaturánk' egygik legszebb mivének tartok, — a' Döbrentei, Székely és Kölesei szava, mondom, teheti azt a' csudát, a' mit a kürtök csináltak Jérikó alatt.

Éljen az Úr szerencsésen 's tartson meg baráti emlékezetében. P. Török Úrnak minden szépet tölem. *Széphalom*, Január 17 d. 1817.

Reá-akadtam az eltévedt Levélre. Rendes dolog, hogy a Luftschriftet emlegető Tudósok *semmit* nem dolgoznak. Semmit nem írni igenis, könnyebb, mint Luftschriftet. De ne vegyük rossz neven, akármit mondanak, 's engedjük a restségnek vagy a tehetetlenségnek azt a vigasztalást, hogy a mit más csinál, semmit nem ér. Szacsvai az én Epigrammjaimról azt ítélte, hogy azok érthetetlenek és ha ő oly verseket kénytelen volna olvasni, bánná, hogy olvasni megtanult, 's én a legteljesebb nyugalomban vettem a' szót, s nyugalmam nem volt kevélység. Meglehet, hogy fiatal koromban az ily szót én is másképp vettem volna, mint most.

Siposnak azon munkáji közül, mellyeket az Úr említ, én csak a' B. Naláczyne felett mondott Prédikáziót bírom.

Naláczy István, ki a Sipos hátrahagyott íratának összegyűjtésében szívesen segédkezett az ifjú Lészaynak, utolsó sarj a Naláczy család bárói ágán. Nagy olvasottságú, kifogyhatlan elmességű, szellemes, egészen francziás neveltségű férfi. E mellett nyájas, szelid, a kevélységet nem ismeri, mindenkit megbecsül, a szegényekhez leereszkedő. Tanulmányait Nagy-Enyeden végezve, négy évet tölt a bécsi egyetemen, a honnan visszatérve, rövid ideig hivataloskodik Hunyadmegyében, mint megyei assessor, majd székbíró és megyei jegyző; a függetlenség és kényelem szeretete azonban csakhamar elvonja a közpályától.

¹ *Borsos* János szászvárosi ev. ref. lelkész, ki az irodalom iránt melegen érdeklődött.

A tudományok és művészetek terén széleskörű ismeretekkel, az ó- és új nyelvekben nagy jártassággal bír; az irodalomnak nemcsak tisztelője és pártolója, de művelője is. Modora Kazinczyt, ki őt „annyi leírások és annyi poétai tetteinek hallása után” ismerte, mindjárt az első találkozás alkalmával annyira megnyeri, hogy „teljes mértékben akarja Naláczyval éreztetni, hogy barátságát első meglátása óta bírni óhajtja”. — „Nem lehet csodálni — írja Dessewffynek — hogy őtet generális *Le Brune*¹ megszereté s elválásakor Temesvárt azt mondá felőle, hogy hasonlóra a Rajna túlpártjáig nem remél találhatni”.

Naláczy vállalkozik Sipos életének az *Erdélyi Múzeumban* való megírására is. Az irodalmat és annak munkásait annyira szerető és pártoló szellemes főurat *Péterfi* Károly tordosi pap, felette tartott halotti orációjában — melyben a tudós akadémikus az igazságot helyenkint metsző éllel hirdeti — következő szavakkal jellemzi: „A vesztegetésig meg volt áldva a természettől lelki tehetségekkel, nagy emlékezettel, főleg éles elmével, elmésséggel... A tanulást, olvasást rendkívül szerette; tudott minden honi és külföldi dolgokat, történeteket és újságokat, melyeket tőle legelevenebben hallani, sőt mint élő káptalanból olvasni lehetett... Felsőeszesével, melynek tükre, mint egy országos jéghevas mindenfelé szétvillogott, sokakat gúnyolva javított...”²

Barátai közé tartozott *Kerekes* Ábel, a szászvárosi kollegiumban tanító, fiatalon elhalt történetbuvár. *Kerekes* buzgó oklevél és kéziratgyűjtő. Ő találja meg az 1545-ik évi *erdődi* és az 1554-ik évi *óvári* zsinat, addig elveszetteknek tartott aktáit. (Kiadta Tóth Ferencz.) Megírja *Cesinge* János (Janus Pannonius) életét. (Erdélyi Múzeum V. füzet.) Szándéka a

¹ *Le Brune* Anna Károly tábornok, Plaisance hercege, legidősb fia *Le Brune* Károly Ferencznek, I. Napoleon főkinestárnokának, kit a császár *piacenzai* hercegnek és hollandi főkormányzónak nevezett ki. Ennek memoire-jait legidősb fia Károly, a tábornok adta ki. Kazinczy valószínűleg össze-téveszti a memoiret író tábornokot *Le Brune* Péter francia lyrai és drámai költővel, ki nevezetes utazásokat tett s ezek egyikén, talán keleti útvjáról visszatérőben találkozhatott és ismerkedhetett meg Naláczyval.

² Az élet valóságáról és hiábanvalóságáról stb. halotti beszéd. Kolozsvárt 1844.

nevezetesebb kéziratokat kiadni íróik életrajzával együtt. Terve történelmünk egyes kiváló alakjainak (Bethlen, Pázmány) életrajzát, valamint Erdély Historiáját az eddigi kiadásoknál bővebben megírni. Bethlen Gábor életének megírásához hozzá is kezd és azt Bethlennek Károlyi Zsuzsánnával való összekeléséig meg is írta; a befejezésben korai halála 1816-ban meggátolta.

Íratait *Keresztes* Dániel, szászvárosi professor gyűjti össze, ki az irodalom érdekében szintúgy buzgólkodik, mint *Borsos* János, az ez időszerinti ev. ref. első lelkész, ki a hazai irodalmi s a nyelvújítási kérdések iránt élénken érdeklődik.

Borsos utódja a nagyműveltségű Zágoni *Bodolla* Károly, ki előbb szászvárosi professor. A jeles egyházi szónok szintén nagy pártolója az irodalomnak. Szászvároson két évtizeden át a társadalmi életnek lelke és központja, az egyházát és nemzetét nemes munkássággal és bőkezű áldozatkészséggel szolgáló, előkelő modoráról Erdélyszerte ismert nagy pap.

Halála után a Bodolla által annyi díszszel betöltött papi széket egyike a legkiválóbb tudósoknak és legjobb embereknek: az ékesszavú, költői lelkű *Hegedüs* Sámuel, előbb kolozsvári és nagyenyedi professor, majd tordosi pap foglalja el. Egyik tanítványa, a nagyemlékű *Mihályi* Károly enyedi professor így jellemzi Hegedüst: „Nagy természeti adománya, sok oldalú tudományos és aesthetikus műveltséggel bíró férfiú. Az erdélyi körök egyik legnagyobb tekintélye“. P. *Szathmáry* Károly szavai szerint: „Hegedüs azon szerencsés külső és belső tulajdonokkal megáldott férfiak közé tartozott, kik a torony hatását gyakorolják a szemléltre, úgy, hogy minél közelebb jutunk hozzájuk, annál nagyobbak látjuk őket, annál kisebbnek önmagunkat“.

Mint ember fenkölt, tiszta jellem volt, magas czéloknek, szent érdekeknek élt; mint társadalmi tag is jelentékeny tényező, kit a magasabb körökben is keresnek, tisztelnek, szeretnek és a kinek szellemi fensőbbiségét örömezt elismerik. Személyes befolyásának igen sok ifjú köszönhette előmenetelét. Ő szerzi meg *Körösi Csoma* Sándornak, ki az enyedi kollegiumban tanítványa volt s kinek mindig hű barátja, pártolója maradt, a *Maeenas Kenderessy* Mihály, kormányzékai tanácsos pártfogását.

Hegedüs nagy irodalmi munkásságot fejtett ki. Egyházi

és halotti beszédein kívül kiadja költeményeit „Poétai Próbák“ cím alatt. Kéziratban maradt munkái „Erdély történetei“, „Arithmetiká“-ja és „Algebrá“-ja, logaritmus táblákkal, melyekre abban az időben kiadót nem talált.

A nagyenyedi főiskolai nyomda helyreállítása és rendbehozása is Hegedüs érdeme. A Magyar Tudományos Akadémia irodalmi működése elismeréseül levelező tagjának választotta.

Szónoki művészetének és közkedveltségének legnagyobb bizonyítéka, hogy korában nem volt nagyobb szabású örömvagy gyászünnepély, melynek szónoka nem ő lett volna; maga az erdélyi országgyűlés is 1837-ben őt hívta meg Szebenbe, országgyűlési hitszónokának.

Debreczeni Márton, a „Kiovi esata“ írója is Hunyadvármegye lakosa ez időben. *Csertésen*, a kohótisztségnél kémlőhelyettes 1827—1829-ig és ott adja meg eposzának első alakját.

A munkások mellett ott áll mint buzdító, támogató: Erdélynek ez időben legnagyobb irodalmi Maecenása, *Kenderessy* Mihály, előbb Hunyadmegye főbírája és diaetai követe, majd erdélyi kormányszéki titoknok, utóbb tanácsos.

Erdélyben *Kenderessy* veszi először pártfogásába a rímetlen verseket; ő ismeri el *Virág* Benedek érdemeit, ő buzdítja Erdély ifjait követésére. *Fessler* a történetíró, Szareptából levelez véle s történetének megírásában tőle kér majd segélyt, majd felvilágosítást. *Benkő*, a „Transsylvania“ írója és Erdélynek más tudósai őt barátjuknak, védőjüknek s boldogítójuknak tekintik. Az ő segélyével száll hajóra a kitartásban óriás lelkű szegény székely diák *Kőrösi Csoma Sándor*, hogy útjával magának halhatatlanságot, nemzetének fényt, a tudománynak kincseket szerezzen. *Kazinczy* jellemzése szerint *Kenderessy* „valami tudományi ismeretek terjesztésére tartozik, mind abban részt veszen, mind azt teljes erővel segíti. Ő támogatta, segélte, ő hozta tekintetbe a jobb főket; ő hintegette fáradhatlanul a jó magvát, mely később fog, de bizonyosan fog virágra fakadni. És a mi egyike az ő legszebb érdemeinek, híven szerette felekezetét s távol vala azoknak hamis játékoktól, vagy tévedésektől, kik nem akarván igazságtalanoknak tetszeni mások iránt, magok iránt lesznek azok; de felekezetének szeretetét, a jó szeretetének

gyönyörködve volt kész mindig alája hajtani; a ruha színét az emberben soha nem tekintette.

De Kenderessy mellett figyelemmel kíséri és pártolja az irodalmat a többi hunyadmegyei nemes család is. *Apáthy* Ádám Kucsukfalváról, *Mara* Péter Szálláspatakáról, a *Baliák*, *Brádyak*, *Zudorok* és mások a nemességből levelezésben állanak *Lészay-val*, s az ő, valamint *Tewrewk* útján — ki a műfordítás terén már jelentékeny sikerekkel dicsekszik és szorgalmasan gyűjt mindent, mi a történelemre, irodalomra és művészetre tartozik — megszerzik az újabb irodalmi termékeket. A megye ifjúsága pedig a *Collegium Albense* falai közt Nagy-Enyeden tanul, hol az egész tanuló ifjúság át van hatva a nemzeti ébredés lelkes érzéseitől s a hol az anyanyelv művelésének olyan apostolai vannak, mint a nagy *Szász* Károly, kiből „csaknem minden műzsák egyesült lángja lobogott“,¹ és a ki az iskolázás latin nyelvét, mikor annak még valóságos nagyhatalmi helyzete volt, „gyalázatos bilinesnek tartá, melyet sötét századok vaksággal párosult vadsága vert fel a magyar Géniusz szárnyára“.²

*

Az elmondottakban foglaltam össze azt a néhány irodalomtörténeti adatot, a melyek Hunyad vármegyét közelebbről érdeklík. Tettem ezt azon óhajtással: vajha akadnának azok közt, kik e sorokat figyelmükre méltatták olyanok, kik hasonló és talán ismeretlen adatok birtokában vannak, melyeknek közrebocsátásával egykori jeleseink élete és működésének hű képéhez kiegészítő vonásokkal járulhatnának.

Múlnak, repülnek az évek. A „szent öreg“, ki oly féltő gonddal őrködött a fiatal nemzeti irodalom felett, ki az édes atya szívével örvendezett izmosodásán, fejlődésén: régen alussza boldog álmát a széphalmi mauzoleum corinthisz oszlopai mögött; az úttörők sírját belepte a moha, sokra feledés borúlt; a szóra-kozást, nem az eszményi szépet kereső közönség divatos írókat teremt, kiknek efemer hatása hirtelen tűnik, mint a fénybogár

¹ *Bolyai* Farkas szavai.

² *Köteles* Sámuel tanártársa feletti beszédében mondott szavai *Szász* Károlynak.

világa, újabb és „eredetibb“ társaik felléptén. Ám a nagy költők, mint az álló csillagok, soha meg nem fogyatkozó fénynyel ragyognak; és a kik nemzetünk nyelvét a fenséges gondolatok hordozására alkalmassá s a nemzetet felrázva elmaradottságából, azok megértésére képessé tették, minden kor háláját biztosították maguknak. Azoknak utódai pedig, kiknek körében közvetlen hatottak, a dicsőség érzetével kell, hogy emléküket kegyeletükben ápolják. Mert, a mint Kazinczy mondja Báróczyról emlékezve:

Szent a hely, hol egy nagy ember áll,
S példája századok múltával is
Buzdítva szól a jóknak lelkeikhez.

INCZE BÉLA.